

Співробітники Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, редакція журналу “Слово і Час” глибоко сумують разом з усіма, хто знав і шанував відомого вченого, чуйну людину, справжнього українця, іноземного члена Національної академії наук України Івана Михайловича Фізера, який відійшов у вічність у серпні цього року, і висловлюють співчуття його рідним та близьким.

Світлі спогади про Івана Михайловича Фізера назавжди збережуться в пам’яті його учнів і послідовників, а праці вченого ще довго служитимуть вітчизняній науці та культурі, будуть взірцем для багатьох поколінь українських філологів.

ПАМ’ЯТІ ІВАНА ФІЗЕРА

Наприкінці серпня цього року пішов із життя Іван Михайлович Фізер (Джон Файзер) – відомий американсько-український літературознавець, праці якого публікувались у США, Франції, Голландії, Польщі, Україні.

І.М.Фізер народився 13 червня 1925 року в с. Мірче на Закарпатті. Закінчив гімназію в Ужгороді, пізніше навчався в Мюнхенському (Німеччина) та Колумбійському (Нью-Йорк, США) університетах. Ступінь магістра здобув у Колумбійському університеті 1952 року, а докторський ступінь – 1960 року. Темою магістерської праці І.М.Фізера було дослідження творчості Ф.Достоевського у світлі сучасної клінічної психології. Натомість його докторська дисертація була присвячена психологічній школі в російському літературознавстві.

З 1961 року І.М.Фізер – професор Ратгерського університету, де він працював понад двадцять років. Викладав також у Колумбійському (1988), Варшавському (1984) університетах, неодноразово читав лекції в Національному університеті “Києво-Могилянська академія” в Києві, де 1996 року став почесним професором.

Поле зацікавлень І.М.Фізера досить широке – від психології до психопоетики та метатеорії літератури. Найвідомішою його працею стало дослідження психолінгвістичної теорії О.Потебні – приклад успішного поєднання філологізму та психології. Питанням психопоетики присвячені й інші дослідження науковця, зокрема його монографії, видані у Варшаві та Амстердамі, наприклад, “Psychologism and Psychopoethics: A Historical and Critical View of Their Relations” (Amsterdam, 1981). Англomовна версія його монографії про психолінгвістичну теорію літератури О.Потебні вийшла у видавництві Гарвардського університету 1988 року, її україномовний варіант побачив світ 1996 року.

В особі І.М.Фізера українська наука втратила одного з тих нечисленних дослідників, який працював у галузі метатеорії й методології літературознавства. Зовсім не випадково, що саме він став для багатьох українських учених авторитетом у галузі сучасних західних теоретичних шкіл і концепцій. Прикметно, що в Україні в 1990-ті роки переписувалися й навіть публікувалися конспекти лекцій І.М.Фізера з сучасної теорії літератури. Стиль статей Івана Михайловича відсторонений, часто важкодоступний, герметичний і абстрактний. Він писав про літературні речі ніби з висот “холодної” науки – абстрактної метатеорії, де необхідно було часто посилатися на латинські терміни, а також феноменологічні поняття на зразок “конкретизації” Р.Інгардена чи “конестетичності” І.А.Річардса. Звідти, з надмірності теорії, власне, з метатеорії він намагався пояснити нам модні поняття на кшталт деконструкції й дискурсу, які, зрештою, були для його персонального стилю чужими. Метатеоретична перспектива давала йому можливість виступати суддею в суперечках про розвиток українського літературознавства в постсоціалістичний період. Аналізував І.М.Фізер і стан теоретичного літературознавства США, писав про особливості розвитку радянської естетики, про літературну критику Ю.Шевельова, М.Грушевського, про українську поезію в діаспорі (йому належить, зокрема, вступна стаття до “Координат. Антології сучасної української поезії на Заході” (1969).

Варто зазначити, що метатеоретичні дослідження мало практикувалися серед українських діаспорних учених. Колись, у далекі вже 1990-ті, слухаючи виступ Ю.Бойка (Блохіна) в Інституті літератури, кортіло запитати, чому ж українські вчені, які виїхали й перебували на Заході все своє свідоме життя, навчалися, а то й викладали в західних університетах, не стали засновниками

нових теоретичних підходів і напрямів або бодай не приєдналися до відоміших шкіл західної філософії й літературознавства. Я наївно думала, що різниця між “нами” і “ними” полягає лише в тому, що “вони” мали доступ до забороненого для “нас” знання, а ми – ні. Звичайно, було б добре, якби серед таких відомих прізвищ, як Деріда, Барт, де Ман, Курціус і всіх “великих”, було і прізвище когось із українців. Зрештою, сьогодні цей наївний ресентимент компенсується згадкою про Д.Чижевського, знайомого з Габермасом, чи про Г.Грабовича, який уводив Р.Інгардена в американську академічну теорію. З часом, правда, я зрозуміла, що не лише чистота теорії визначає ступінь новаторства й оригінальності дослідника і що індивідуальність мовомислення важить у цьому чи не більше.

Фактом лишається інше – те, що літературознавці-українці не дуже цікавляться питаннями метатеорії. Вони розробляють питання історико-літературного плану, зв'язок літератури та ідеології з політикою, глибоко й по-новаторськи досліджують творчість того чи того українського письменника. Нерідко при цьому залучаються і здобутки суміжних дисциплін – тернерівська ритуальна критика і структуралізм (Г.Грабович), юнгіанська інтегральна психологія (Л.Плющ).

Оригінальність І.М.Фізера полягала в тому, що він цікавився метатеорією й навіть О.Потебню прагнув перетворити на теоретика літератури. Він досліджував творчість Потебні в зіставленні з рецептивною теорією, порівнював його з Б.Кроче, спеціально аналізував концепт страти і фазису в теорії літературної структури Р.Інгардена, цікавився актуалізацією й конкретизацією як евристичними засобами в дослідженні літературного твору, зіставляв біноміальні дефініції літературного твору в Інгардена та Мукаржовського, писав про деконструкцію суб'єкта в світлі епістемології Інгардена і естетичний об'єкт Мукаржовського у світлі феноменології Е.Гуссерля. У цілому можна стверджувати, що І.М.Фізер працював у галузі феноменологічної літературної критики. І його загальнотеоретичні праці, і його конкретні праці, присвячені, наприклад, поезії Олекси Стефановича, пройняті феноменологічним наближенням до розуміння й буття літературного твору та автора-літератора. Саме цим, думається, визначається особливе місце І.М.Фізера в історії українського теоретичного літературознавства.

В останні роки життя І.М.Фізер був частим гостем в Україні. Він любив не лише виступати з лекціями перед студентами університету Києво-Могилянської академії, студентами Миколаївського гуманітарного університету чи університету “Острозька академія”, а й просто бувати в Україні, де він мав багато друзів.

Феноменологія апелює насамперед до особистих переживань. Отож не можу не згадати обставини свого знайомства з І.М.Фізером. Зізнаюся, що я завдячую особисто проф. Фізеру тим, що не зламалася в один із важких періодів свого наукового життя. Понад десять років тому, а саме в червні 1995 року, коли мені довелося з величезними труднощами переборювати консервативність тодішнього радянського літературознавства, після обговорення у відділі я принесла саме йому рукопис своєї докторської дисертації. На той час я не знала в Україні жодної людини, яка була б знайома з найновішими західними теоріями й могла зрозуміти мої інтенції. Адже, окрім того, що я говорила про до того часу замовчуваний варіант українського модернізму, я взялася до важкого завдання – інтерпретувати його з погляду постмодернізму, аби зняти постійні докори щодо вторинності та неповноцінності національного варіанта модернізму. До речі, пізніше в рецензії на мою книжку І.М.Фізер особливо відзначив цю постмодерністську інтерпретативну “рамку”, в яку я свідомо помістила явище українського модернізму. Пригадую, що я прийшла до помешкання вченого в гостьовому будинку “Могилянки” й лишила свій рукопис. Через півроку І.М.Фізер рекомендував його на премію імені Ковалевих, а на захист дисертації прислав свій відгук. Зрештою, цей випадок симптоматичний для мене тим, що додав мені певності, але ще більше тим, що привів мене до відчуття неподільності людини й науковця в особі І.М.Фізера. Таким він і залишився в моїй пам'яті. Нещодавно я дізналася, що при Науковому товаристві імені Шевченка в Нью-Йорку заснована премія з теорії літератури імені Івана Фізера.

Вічна йому пам'ять!

Тамара Гундорова